

Laczó Ferenc

SZOLID ÉPÍTŐKÖVEK

A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948. Szerkesztette Romsics Ignác, Osiris, Budapest, 2009, 576 oldal, 3980 Ft.

A 20. századi magyar történelem egyik legfőbb szaktekintélyének számító szerkesztő, Romsics Ignác által jegyzett bevezető után tizenhét alaposan kidolgozott, komoly tudományos apparátussal (átlagosan közel száz lábjegyzettel) ellátott, ugyanakkor közérthető stílusban és jellemzően kifejezetten olvasmányosan megírt esettanulmány sorakozik a kötetben, összesen félezernél is több oldalon. Ezen alapadatokból, valamint a cím kevésbé behatárolt témamegjelölési módjából kikövetkeztethető, hogy *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948* szokatlanul széleskörű (ráadásul többgenerációs¹) történelmi együttműködésnek az eredménye, melynek célja feltehetően nem kevesebb lehetett, mint a megjelölt korszakkal kapcsolatos kortárs ismeretek és önálló kutatási eredmények reprezentatív és tág tematikájú (bár néhány jelentős hiánytól sajnos így sem mentes) válogatásának megjelentetése, ezáltal pedig egy hosszú időre megkerülhetetlen kiadvány létrehozása. A megbízható és aktuális tudást relatíve könnyen, kutatói összegzések formájában hozzáférhetővé tevő alapkötettel kapcsolatos első benyomásunkat tovább erősíti az a tény, hogy a szerzők egy része nagyobb terjedelemben is megírt és korábban külön is napvilágot látott kutatási eredményeit kommunikálja itt tömören, áttekinthető jelleggel,² míg mások új szempontok alkalmazása révén mutatnak be általuk bizonyíthatóan extenzíven is ismert témákat, fontos új ismeretekkel egészítve ki korábbi meglátásaikat.³

A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948 kötet cím érzésem szerint azonban némileg félrevezető, mégpedig a megadott évszámok tekintetében. Bár egy-egy az I. világháború előtti és II. világháború utáni évekkel foglalkozó írás is helyet kap a keményfedelek között, a háborús évekről ellenben alig esik szó. Így a kötet csaknem egésze a két világháború közötti Magyarországot tárgyalja, annak is politikai jobboldalát – bár figyelembe véve, hogy a legdöntőbb belpolitikai ellentétek e korszakban jobboldalon belüliek vol-

¹ Egy hatvan feletti és négy harminc alatti, komoly és jelentős újdonságokat tartalmazó kutatási eredményeket felmutató szerző is szerepel.

² Ilyen esetnek tekinthető például Vonyó Józsefé, aki Gömbös nézeteit elemzi, Spannenberg Norberté, aki néhány évvel ezelőtt német nyelvű monográfiában mutatta be a két világháború közötti magyar katolicizmus történetét, vagy akár a revizionizmusról és az irredentizmusról monográfiákat jegyző Zeidler Miklósé.

³ Az e kötetben festett kép ilyen esetekben lehet apróbb vagy éppenséggel nagyobb felbontású, mint a korábban megalkotottak. Ablonczy Balázs például Teleki-monográfiájában is említett, de ott kevésbé kibontott Teleki–Bethlen összevetést végzi el – e kontrasztot hangsúlyozó tanulmány az apróbb, problémacentrikus felbontás esete. Békés Márton, Sigray Antal monográfusa a legitimistákról ír, részben felhasználva ottani elképzeléseit, ugyanakkor rekontextualizálva és kitérítve is azokat. Egry Gábor a II. világháború alatti erdélyiségről írt kötete témájának előtörténetét bontja itt ki, amikor a két világháború közötti erdélyi–magyar viszony meghatározó elképzeléseit tekinti át.

tak, ez már kevésbé jelentős szűkítés, mint a címben megadott közel öt évtized helyett részletesen feldolgozott kettő.

Romsics Ignác bevezetője két évszázad jobboldaliságát tekinti át nemzetközi perspektívából, és végül, miközben egy négyosztatú modell hasznossága mellett érvel, amely a jobboldalt is kétfelé választja (a mérsékelt kontra szélsőséges elkülönítésének elve mentén), a történetileg megközelített problémahalmaz összetettsége okán eltekint egy általános érvényű jobboldal-definíció megfogalmazásától (29). Emellett Romsics a múlt elfogultságok és torzításoktól mentes birtokbavételének hagyományos pozitivistá történetírói ideálját fogalmazza meg (33). Ennek fényében megkockáztatható, hogy *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948* leginkább annak kimagasló jelentőségű és minőségű dokumentuma, ahogyan és amilyen eredményekkel a Horthy-korszak értelmezése és értékelése *a pozitívizmus jegyében szakszerűsödött*. Közelmúltunk (félmúltunk?), a 20. század első felének történeti megközelítésének e szakszerűsödése együttjárt a (szükségszerűen sosem teljes) depolitizálási igények megfogalmazásával, ami azonban a politikatörténeti megközelítésmódot nem szorította háttérbe.⁴ Másképp fogalmazva, e kötet a kor évtizedekkel ezelőtt, még a rendszerváltás előtt kezdődő, de 1989 után új lendületet kapó újraértékelési kísérleteinek, az ekkoriban domináns, de eminensen plurális magyar jobboldali hagyományok újrafelfedezésének szigorúan szaktörténeti változatát nyújtja, mely próbálkozások eleinte a korábbi, olykor vaskos ideológiai torzításokat (melyek rendszerint a fasizmus fogalmának gyakori, de pontatlan használatára épültek) igyekeztek felülírni.⁵ Ennyiben az eredmények, a megszületett dolgozatok fényt vetnek arra is, hogy e politikatörténeti fókuszú, ugyanakkor aktuálpolitikai szándékokat kerülő megközelítésmóddal mire és hova jutott történetírásunk egyik fő vonulata e különös érdeklődésre számot tartó kor (amennyire lehetséges) konfliktusmentes módon való vizsgálatában. Különleges dokumentumértéket már csak azért is tulajdoníthatunk az itt szereplő írásoknak, mert Romsics Ignác, a kötet szerkesztője ezen újraértelmezési (depolitizáló, a politikatörténetet szakszerűsítő) vonulat egyik legfontosabb képviselője és több, e kötetben immár önálló kutatással szereplő fiatal történész mentora is egyben – ami korántsem jelenti, hogy itt egy szigorú értelemben vett iskola munkájáról lenne szó, a szerzők háttere ennél jóval sokrétűbb.

A kötet a nagyon gazdag és tagolt jobboldali hagyomány egy időben és térben behatárolt szeletét mutatja be: „kizárólag a 20. század első felének magyarországi jobboldali irányzataival, meghatározó személyiségeivel és intézményeivel” foglalkozik (31). Ennek megfelelően *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948* írásai egymást kiegészítve térképezik fel a Horthy-korszak intézményrendszerének történetét (Püski Levente és Olasz

⁴ Erre kitér Trencsényi Balázs és Apor Péter is a magyar historiográfia rendszerváltozás utáni első évtizedbeli fejleményeit taglaló angol nyelvű írásban: Balázs TRENCSENYI – Péter APOR: *Fine-tuning the Polyphonic Past: Hungarian Historical Writing in the 1990s* = Sorin ANTOHI – Balázs TRENCSENYI – Péter APOR: *Narratives Unbound. Historical Studies in Post-Communist Eastern Europe*, CEU Press, Budapest, 2007, 38–39. Miközben utalnak a Horthy-korszakkal kapcsolatos komoly nézetkülönbségekre, egyúttal megfogalmazzák egy újfajta, államközpontú, mérsékelt neokonzervatív kánon létrejöttének (vitatható) téziséit is.

⁵ Itt említendő, hogy Gyurgyák János dolgozatának legfőbb célja épp a tisztázás: népi írókkal szemben megfogalmazott vádakát fontol és ítél meg.

Lajos, 3–4. írás), a korabeli konzervativizmus változatait (Spannenberger Norbert, Ablonczy Balázs, Békés Márton, 6–8.), az 1930-as években egyre nagyobb teret nyerő szélsőjobboldalt és annak önmagában is határozottan tarka képét és állandó megosztottságait (Vonyó József, Paksa Rudolf, Ungváry Krisztián, 9–11.), valamint a szellemi élet egyes kiemelkedő jelenségeit (Ujváry Gábor, Romsics Gergely, Gyurgyák János, 13–15.). A kötet teret szentel továbbá tág értelemben vett vallástörténeti tanulmányoknak is,⁶ akárcsak nagyrészt szakrális referenciarendszerben mozgó, de alapvetően evilági formájú kultuszok, az irodalomtudományban idestova évtizedek óta bevett kultusz-kutatásokhoz némiképp hasonló jellegű vizsgálatának is.⁷ A (külön nem jelölt) szekciós beosztás szempontjában csak Kerepeszki Róbert és Egrý Gábor tanulmányait tartom határeseteknek.⁸

E tematikus blokkokon belül külön cikkek foglalkoznak kiemelkedően fontosnak ítélt személyekkel, jelenségekkel és fejleményekkel, aminek eredményeképpen például a korszak jobboldali politikai palettájának szereplői közül elemzésre kerül a legfontosabb személyek gondolkodása és tevékenysége. Olvashatunk megalapozott és precízen érvelő oldalakat Bethlen Istvánról, Teleki Pálról, Gömbös Gyuláról, Imrédy Béláról és Szálasi Ferencről is, bár Horthy Miklóst hasonló módon az elemzés középpontjába helyező írást éppenséggel nem találunk.⁹ Ugyanakkor a témák le- és elhatárolása miatt viszonyok feltérképezésére, átfedések és kapcsolódások bemutatására, tipológiák alkotására, az egyes jelenségek tágabb kontextusba való ágyazására csak ritkán kerül sor. Mint üdvös kivételek, e tekintetben Ujváry Gábor Klebelsberget és Hómant egymás után bemutató és kultúrpolitikájukat összevető tanulmánya, valamint Paksa Rudolf az 1930-as évek sokszínű szélsőjobboldali mozgalmait elsősorban alapdokumentumaik szerint katalogizáló és egymáshoz képest pozicionáló írása érdemel említést.

Bár a fentebb említett politikatörténeti és jórészt államközpontú fókusz a legtöbb írást kétségtelenül jellemzi, e téren is találunk jelentős kivételeket. Romsics Gergely például eszmetörténeti módszerrel közelít a korabeli történetíráshoz, mindvégig szigorúan analitikus módon taglalva a nemzeti történelem eltérő és versengő (ókonzervatív, szellemtörténeti és újkonzervatív, népiségtörténeti, német ihletettséggű, de korántsem feltétlenül németpárti) változatait. A politikatörténet társadalomtörténeti beágyazására tett legkomolyabb kísérlet Ungváry Krisztián nevéhez fűződik, aki Imrédy reformjainak

⁶ Spannenbergernek a politikai katolicizmust elemző tanulmánya mellett – mely a keresztényszocializmus vereségének téziséét bontja ki, miközben az uralmi rendbe való beilleszkedés súlyos áráról ír – a kötet egyetlen eredetileg nem magyarul írott tanulmányát Nicolas Bauquet jegyzi, aki a „mindszentyzmus” politikai-vallási jelenségét és ezáltal az 1945 utáni magyar politikai kultúrát és gyakorlatot boncolgatja.

⁷ Turbucz Dávid a Horthy-kultuszról, Zeidler Miklós az irredenta kultuszról ír (5. és 15. tanulmány).

⁸ A Kerepeszki által bemutatott Turul Szövetség egyidejűleg volt az értelmiségi fiatalok hivatalosan politikailag semleges, társadalmi és kulturális szervezete, valamint a szélsőjobb politikai aktivitás kifejtésére is alkalmas eszköz. Egrý imagológiai tanulmánya az erdélyi–magyar viszony ambivalenciáiról, a közelség és távolság paradoxairól szól, melyek esetében ugyancsak szorosan összefügg a kulturális és a politikai szint.

⁹ Olasz Lajos és Turbucz Dávid e kötetben szereplő tanulmányai két önmagában is jelentős rész kérdést, a kormányzói jogkört és Horthy kultuszát elemzik. Érdemes megemlíteni, hogy Horthy Miklós életének legfontosabb feldolgozását Thomas Sakmyster amerikai történész írta, angolul. Magyar fordításban: THOMAS SAKMYSTER: *Admirális fehér lovon*, ford. Romsics Gergely, Helikon, Budapest, 2001.

példáján szociálpolitika és antiszemitizmus nem szükségszerű, de erősen determinált összefüggésére világít rá, olyannyira, hogy az antiszemitizmus radikalizálódását is a szociálpolitika megoldatlanságaihoz köti, kijelentve, hogy éppen az antiszemita reformtervek megvalósítása ment a legkönnyebben (309). Egry Gábor gondolatébresztő, Erdélylyel foglalkozó imagológiai tanulmánya nemcsak a szekciós beosztásból lóg ki némiképp, de tartalmi illeszkedésének aktuálpolitikai legitimálási módja is megkülönbözteti a többi írástól. Konklúzióként kijelenti, hogy az általa elemzett jelenség eredetileg nem szűkíthető le jobboldali megnyilvánulásaira, azonban utóélete, a jelenkor kapcsolja azt a jobboldalhoz (533) – e kijelentés a kötetben található legexplicitebb utalás kortárs politikai-kulturális hagyományozódásra.

Végezetül ejtsünk néhány szót a legfájóbbaknak érzett hiányokról. Közismert hogy a jobb–bal felosztás értelme a Horthy-korszakra megváltozott, mondhatni átideologizálódott, így nem lenne könnyű vállalkozás egy integratív elbeszélés kedvéért koherens módon egyidejűleg lehatárolni a jobboldal háború előtti és utáni történetét és megnyilvánulási formáit. Erre egyik esettanulmány sem vállalkozik, sőt a szerzők a jobboldaliság alapkategóriájának összetettségére és alkalmazási nehézségeire is ritkán reflektálnak: alighanem a jobboldaliság is kicsit olyan, mint az idő – pontosan értjük mi is az, egészen addig, amíg nem kell magyarázni. Meglepőbb viszont a Tisza István nevével fémjelvezhető konzervatív liberális centrummal (melyről ifj. Bertényi Iván közöl értékes tanulmányt) szemben már a századfordulón fellépő jobb- és baloldali tömegmozgalmak közül az előbbinek elhanyagolása, ami által a kötet éppen a két világháború között hatalmi helyzetbe kerülő jobboldali illiberalizmus történeti forrásait hagyja megvilágítatlanul.¹⁰ Az I. világháborús évek kimaradása okán pedig a középosztály súlyos megosztottságának és a jobboldali (milyenségében és mértékében is differenciálendő, de összességében mégiscsak masszív) zsidóellenességnek kialakulása is homályban marad. Az ún. zsidókérdésben 1916–1920 körül bekövetkező nagy fordulatról nem esik szó, mint ahogy az antiszemitizmus sem kerül önálló bemutatásra, bár (a korszak egyik kulcsproblémájáról lévén szó) kétségtelenül így is sok helyütt tárgyalják.¹¹ Ezen általam legfőbbnek érzett hiányok egyértelműen jelzik, hogy *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948* tematikai szerteágazósága és a legtöbb központi jelentőségű politikatörténeti téma tárgyalása ellenére sem nevezhető szintéziskísérletnek, „mindössze” gazdag anyagot bemutató és olvasásra érdemes tanulmánykötet, ami nem egy nagy, majdnem elfogadható magyarázatot nyújt, hanem sok konkrét és egészében igazolható elemzést tartalmaz, melyek e későbbiekben megalkotandó szintézishez nyújtanak szolid építőköveket.

¹⁰ E téren a szerzők rendszeresen utalnak a sajnálatosan fiatalon elhunyt Szabó Miklós lenyűgöző, bár retrospektívitasában némileg problematikus főművére: SZABÓ Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*, Uj Mandátum, Budapest, 2003.

¹¹ Bár találni néhány utalást Bihari Péter e fordulatot új fényben bemutató kutatására. Lásd BIHARI Péter: *Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon*, Napvilág, Budapest, 2008. A könyvről lásd Varga–Kuna Bálint *A valós és a képzelt lövészárkok* címmel a *Kommentár* 2009/2. számában megjelent kritikus írását.